

Links in beeld

Een explorerend onderzoek naar de sociale kenmerken van extreem links in Nederland

Jeroen Ooijevaar en Gerbert Kraaykamp¹

Summary

A focus on the radical left. An exploration of social characteristics of left wing radicals in The Netherlands

In this article, we map the features of left wing radicals in The Netherlands. Despite growing public interest, quantitative research on the social composition of the radical left is scarce. That is why this research focuses on the social characteristics and parental backgrounds of left wing radicals. For this purpose, specific data were collected among left wing adherents (LEK2004), which are compared with representative data of the Dutch population (FNB2000). Logistic regression analyses showed that left wing radicals are highly educated, received little economic education, often are students or unemployed, and are nonreligious. In the political field, left wing radicals are not very likely to vote, but they do have an above average interest in political issues. Parental backgrounds that enhance the chance of being radical left wing are a culturally-based parental education, parental secularity and parental voting for left wing parties.

1. Introductie

Na een jarenlange radiostilte sinds de RaRa-aanslagen en een enkele demonstratie lijkt heden ten dage de aandacht voor extreem links te zijn toegenomen. Een directe aanleiding voor deze belangstelling voor extreem links is wellicht de moord op Pim Fortuyn geweest. Met de arrestatie van Volkert van der G. is extreem links plotseling een belangrijk onderwerp op de politieke agenda (dierenactivisme is terrorisme) en die van de media (die immers te links zouden zijn). Nu linkse stichtingen, kraakpanden en groeperingen meer in de belangstelling staan valt het gebrek aan wetenschappelijk onderzoek naar extreem links op. Eerder sociaal-wetenschappelijk onderzoek op dit gebied heeft zich voornamelijk beperkt tot radicalisme in het algemeen. Ook op deelgebieden bestaat onderzoek: in de sociale psychologie is bijvoorbeeld onderzoek gedaan naar de attitudes van radicale groeperingen, waaronder extreem links. Ook

de kraakbeweging heeft tot enige publicaties geleid, net als andere deelgebieden zoals feminisme, de vredesbeweging en andere nieuwe sociale bewegingen. In het hierop volgende onderzoek zal getracht worden een overzicht te geven van wat extreem links is, wat de sociale kenmerken zijn van personen die zichzelf als extreem links classificeren en wat hun ouderlijke achtergronden zijn.

2. Achtergrond: links en rechts

De termen links en zijn pendant rechts zijn al ingebakken sinds het eind van de achttiende eeuw. In de Franse *Estates-General*, ten tijde van de Franse revolutie, was het parlement zodanig ingedeeld dat de oppositie aan de linkerhand van de koning gezeteld was, en de traditionelere koningsgezinde aanhang aan de rechterkant (Robertson, 1993). Tot op heden kunnen de termen links en rechts worden geïnterpreteerd met de respectievelijke woorden verandering en traditie. Toch zijn de termen links en rechts niet makkelijk alleen binnen deze begripsbepaling te hanteren. Runciman (1963) noemt de begrippen links en rechts dan ook 'the two most overworked terms in the whole political vocabulary'. Maar, zo tekent hij daar bij aan, het gebruik van deze termen is zodanig in de hedendaagse politiek ingebakken dat ze niet kunnen worden uitgebannen.

Ook in Nederland zijn de termen links en rechts gevleugelde begrippen. Ten tijde van de zuilenmaatschappij was er een duidelijker onderscheid te maken in de politieke beginselen van partijen dan tegenwoordig het geval is. De samenstelling van de verschillende coalities in het Nederlandse partijlandschap wijst echter uit dat er steeds minder aan traditionele verschillen wordt vastgehouden. Met de oprichting van de Boerenpartij eind jaren '50 en D66 in 1966 verschenen er partijen op het toneel die weinig met de traditionele zuilen van doen hadden. Deze ontwikkeling had voor de bestaande partijen de nodige gevolgen.

Een deel van de PvdA'ers pleitte voor radicalisering en noemde zich 'nieuw links'. De KVP, ARP en CHU zagen hun traditionele achterban slinken en hadden in 1980 weinig ideologische bezwaren om op te gaan in het CDA (Koole, 1995). Een variant op het 'nieuw links' van de PvdA ontstond mede door de opkomende milieubeweging. 'Nieuw links' wilde milieuverbeteringen opleggen met veel bemoeienis door de overheid middels sancties, controles en boetes. Het nieuwe 'nieuw links' richt zich wat dat betreft op de, volgens Lipschits (1969) rechtser, verantwoordelijkheid van de burgers. Op sociaal-economisch gebied is een dergelijke organische, in plaats van mechanische, zienswijze voor links ondenkbaar. *Egocentrisme* blijft een links taboe, maar op het gebied van *ecocentrisme* is overheidsbemoeienis van links blijkbaar niet meer een prioriteit.

Met de komst van Paars en de 'nieuwe politiek' zijn er inmiddels ideologische vermengingen aangegaan die ten tijde van de verzuiling nog ondenkbaar waren. Bovens, Pellikaan en Trappenburg (1998) menen dan ook dat de ouderwetse sociaal-economische links-rechts scheidslijn steeds meer aan het vervagen is. Zij zijn van mening dat scheidslijnen niet (meer) unidimensioneel zijn vast te stellen, maar dat ze bestaan op meerdere vlakken zoals ethische,

cultuurpolitieke en etnische scheidslijnen. Dit neemt niet weg dat er in de marge van het politieke spectrum, of dit nu sociaal-cultureel, ethisch of cultuurpolitiek is, altijd groeperingen hebben bestaan die zich niet of nauwelijks aan het gangbare binnen het politieke spectrum conformeren. In de rechtermarge is daar een aantal bekende voorbeelden van, zoals de voormalige CD en CP'86, en wellicht bij de volgende verkiezingen NieuwRechts en de Groep Wilders.

Naar het zogenaamde extreem rechts is binnen diverse wetenschapsgebieden veelvuldig onderzoek gedaan. Over de linkermarge van het politieke spectrum daarentegen is veel minder bekend. Politiek gezien is deze kant, in gematigd-diplomatieke vorm, vertegenwoordigd door met name de Partij voor de Dieren en NCPN. Tal van aanhangers van deze linkerkant staan echter bekend om hun anarchistische of antiautoritaire houding, waardoor het lastig is deze groep op een conventioneel politieke wijze in te delen. Het is deze 'extreem linkse' groep die in dit onderzoek aan bod komt.

3. Achtergrond: extreem links

Over het fenomeen extreem rechts is altijd veel discussie gaande. Extreem links daarentegen lijkt pas na de moord op Pim Fortuyn in 2002 enige (media)belangstelling op te wekken. De origine van extreem links ligt weliswaar bij gematigd links en het socialisme, maar de agenda van extreem links behelst heden ten dage ook zaken die Giddens (1994) 'new social movements' noemt. Deze bewegingen houden zich bezig met zaken zoals feminisme, ecologie, vrede en mensenrechten. Verwarrend is dat extreem links veelal wordt geïdentificeerd met communisme en socialisme. De term socialisme ging echter geleidelijk minder staan voor de revolutie zoals die bijvoorbeeld in de 'Internationale' nog werd gepredikt, maar werd meer en meer onderdeel van de gevestigde politiek. Met de 'vervlakking' van links ontstond er ruimte voor nieuwe groepen die zich onderscheiden van de oude. Zoals er voor 'nieuw links' redenen zijn geweest zich in zekere zin af te splitsen van de hoofdstroom van de PvdA, zal deze 'vervlakking' ook voor het hedendaagse extreem links een oorzaak zijn geweest de agendapunten uit te breiden tot voorbij het traditionele socialisme.

Omdat politieke partijen hier niet vlekkeloos bij aansluiten is het lastig een definitie te geven van extreem links. Daarbij is identificatie met een politieke stroming niet per definitie verbonden met stemgedrag, hetgeen in Nederland reden is om links-rechts zelfplaatsing als instrument te gebruiken om iemands politieke voorkeur te bepalen (Middendorp, 1991). Extreem links kenmerkt zich, naast stemgedrag, ook door leefstijl en ideologie. Binnen het verzuilde extreem links, het communisme, is het ondenkbaar anarchist te zijn, maar toch zijn beide zaken gevoelsmatig onder extreem links te scharen. Enerzijds is er dus het extreem links op socialistisch vlak, en anderzijds op andere ideologische vlakken zoals de dierenrechten, het feminisme, de vredesbeweging en de antiglobalisering. De gemeenschappelijke noemer van deze groeperingen is dat er gestreden wordt voor een betere wereld, waarbij de gelijkheidsideologie hoog in het vaandel staat, maar die, volgens Hobsbawm (1971) tegelijkertijd ook uto-

pisch is. Binnen deze (al dan niet utopische) denkbeelden over een betere, groenere en socialere wereld is er grofweg een vijftal stromingen te benoemen die elkaar in aanhang deels overlappen. Hieronder worden deze verschillende invullingen binnen de noemer extreem links kort besproken.

Socialisten. Op het gebied van de traditionele links-rechtsverdeling zoals die door Lipschits (1969) geschetst wordt is de socialistische op basis van de traditionele zuilen de meest 'logische' stroming. Binnen het socialisme, en natuurlijk het gelieerde communisme, wordt gepleit voor veel overheidsbemoeyenis en met het als opium bestempelen van religie door Marx kan de stroming ook als anticonfessioneel worden gezien. Het extreem linkse socialisme gaat vanzelfsprekend verder dan het socialisme van gevestigde partijen zoals de PvdA, en ook het merendeel van het electoraat van de SP zal niet extreem links genoemd kunnen worden. De extreem linkse groep is eerder te vinden bij de Nieuwe Communistische Partij Nederland, en organisaties zoals de Internationale Socialisten. Deze laatste organisatie pleit voor een betere, antikapitalistische verdeling van rijkdommen, maar profileert zich niet politiek aangezien er niet wordt deelgenomen aan verkiezingen. Wat dat betreft kunnen organisaties als de Internationale Socialisten ook onder de noemer nieuwe sociale bewegingen worden geschaard. Actiepunten en artikelen worden maandelijks gebundeld in het orgaan 'de Socialist'.

Anarchisten. Haaks op de socialisten staan de anarchisten, die immers volledig tegen overheidsbemoeyenis zijn. Door anarchisten wordt het socialisme afgewezen als autoritair en hiërarchisch. Dit neemt niet weg dat zowel socialisten als anarchisten streven naar een maatschappij waarin, om met Marx te spreken, de vrije ontwikkeling van ieder de voorwaarde wordt voor de vrije ontwikkeling van allen. Waar socialisten hier het instrument van democratie trachten te gebruiken, is dit bij anarchisten de autonomie van het individu (Jafari, 2001). Ondanks de individualistische grondgedachte zijn anarchisten ook verenigd in organisaties; te denken valt hierbij aan de Anarchistische Groep Amsterdam en de Sociaal Anarchistische Organisatie Groningen.

Antifascisten. De antifascisten hebben zich tot doel gesteld, zoals de naam al impliceert, om racistische en fascistische partijen, organisaties en tendensen uit te bannen. Deze organisaties richten zich hierbij op extreem rechts, en volgen deze groeperingen op de voet middels onderzoek en acties. Antifascisten zijn georganiseerd in tal van organisaties zoals Anti-Fascistische Actie Nederland en de antifascistische onderzoeksgroep Kafka. De daden van deze groeperingen zijn te volgen in het orgaan 'Alert!'.

Leden van nieuwe sociale bewegingen. Nieuwe sociale bewegingen onderscheiden zich van de 'oude' sociale bewegingen door een geringere binding met wereldbeschouwelijke ideologieën. Bij nieuwe sociale bewegingen valt te denken aan de vrouwenbeweging, de antiglobaliseringsbeweging, de milieubeweging, de vredesbeweging, de beweging van homo's en lesbiennes, de krakersbeweging en dergelijke organisaties (Banning & Woldring, 1993). De krakersbeweging zal in dezen apart worden beschouwd, omdat deze beweging een paraplu-functie lijkt te vervullen voor andere bewegingen. De 'new social movements' hebben als gemeenschappelijk kenmerk dat ze zich alle inzetten tegen misstanden in de samenleving, en dat deze misstanden op minder orthodoxe wijze onder de aandacht worden gebracht dan reguliere organisaties

doen. Organisaties die onder de noemer van nieuwe sociale bewegingen vallen, zijn bijvoorbeeld het Dierenbevrijdingsfront, de Vereniging Milieu Offensief, het Platform tegen de Nieuwe Oorlog, Stop de Wapenwedloop, Dolle Mina en Women on Waves.

Krakers. De kraakbeweging is in Nederland ontstaan uit onvrede over woningnood en het onverantwoord omgaan met leegstaande en geschikte panden die tot de slopershamer zijn veroordeeld. Hiermee probeerden de krakers te voorkomen dat deze panden ten onder zouden gaan voor prestigeprojecten en beleggingsdoeleinden. De organisatie Provo riep in 1966 al op tot een zogenaamd 'witte huizenplan'. Sindsdien is de kraaktraditie voortgezet. Sinds 1980 begon de kraakbeweging ook op een breder vlak een ideologische identiteit te ontwikkelen. De beweging was tegen alles wat de personen in de weg staat hun individuele lot in eigen handen te nemen. Zo werd er geageerd tegen autoriteiten, onderdrukking, uitbuiting, dwang, discriminatie, milieuvervuiling en dergelijke zaken (Duivenvoorden, 2000). Op deze manier ontwikkelden kraakpanden zich tot plaatsen waar niet alleen gewoond wordt, maar waar gestreden wordt tegen allerlei maatschappelijk onrecht. Kraakpanden bestaan heden ten dage nog steeds in deze vorm, waardoor in kraakpanden feitelijk de vier andere stromingen zoals hierboven beschreven vertegenwoordigd worden. Bekende kraakpanden in Nederland zijn Vrankrijk in Amsterdam, Eurodusnie in Leiden en de Grote Broek in Nijmegen. 1 april 1988 verscheen het laatste nummer van het landelijke onafhankelijke krakersweekblad 'Bluf', maar via internetsites zoals www.squat.net zijn kraakpanden en hun activiteiten nog steeds te volgen.

4. Onderzoeksvragen

Het is een bekend gegeven dat traditioneel linkse partijen een groot deel van hun stemmers vinden onder de zogenoemde 'blauwe boorden'. De economische benadering van stemgedrag stelt immers dat handarbeiders meer profijt hebben bij linkse partijen (Dalton & Wattenberg, 1993). Voor extreem links ligt dit wellicht wat gecompliceerder. Hoewel de socialistische oorsprong van extreem links duidelijk is, komt er ook een postmaterialistisch element bij kijken. Inglehart (1990) toonde aan dat postmaterialisten, die een schoon milieu en gelijke verdeling van hulpbronnen hoog in het vaandel hebben staan, veelal hoogopgeleiden, jongeren en personen met hogere inkomens zijn. In de sociale opbouw van extreem links is dus niet de relatief voor de hand liggende opbouw te verwachten die er is binnen de traditionele scheidslijnen op het gematigde spectrum. Vandaar dan ook dat onze eerste probleemstelling luidt: *Wat zijn de sociale kenmerken van extreem linkse personen?*

In Nederland is het een bekende uitdrukking dat iemand uit een 'rood nest' komt. Ook 'zwartekousenfamilies' zijn bekend. Need (1997) meent dan ook dat zowel de sociale klasse als het kerkelijk zijn van ouders relevant is voor stemgedrag. Een sociologische benadering van stemgedrag stelt dan dat het socialisatieproces zich afspeelt binnen een bepaalde politieke omgeving, zoals een familie of een vriendenkring. De sociale achtergrond die een stemmer van huis uit meekrijgt gedurende het socialisatieproces is derhalve van belang voor het latere stemgedrag. Vandaar dan ook dat de tweede probleemstelling luidt: *Wat zijn de ouderlijke achtergronden van extreem linkse personen?*

5. Verwachtingen

5.1 Sociale kenmerken van extreem linkse personen

In deze paragraaf zal aan de hand van de literatuur een hypothetisch portret geschetst worden van extreem linkse personen. Algemene theorieën bestaan doorgaans alleen op subgebieden die op extreem links van toepassing kunnen zijn (zoals religieus stemgedrag of postmaterialisme) en op het gebied van gematigd links. Vandaar dat met de verschillende hypothesen niet een overkoepelende theorie getoetst zal worden, maar dat getracht zal worden een beeld te schetsen van de sociale kenmerken van de aanhangers van extreem links in Nederland.

Sinds in 1919 het algemeen kiesrecht voor vrouwen is ingevoerd, is er wat stemmogelijkheden betreft gelijkheid voor mannen en vrouwen. Dit betekent echter niet dat vrouwen hetzelfde stemmen als mannen. De Jong (1956) tekent aan dat de voorkeur van vrouwen meer dan mannen uitgaat naar beginsel- en conservatieve partijen, terwijl er voor socialistische en liberale partijen een lichte voorkeur van mannen te bespeuren is. Wanneer De Jong echter links en rechts extremistische partijen in zijn betoog betreft constateert hij dat hier sprake is van “uitgesproken mannenpartijen”. Deze bevindingen worden onderschreven door Lipset (1983). Op basis van bovenstaande bevindingen kan de verwachting worden opgesteld dat mannen oververtegenwoordigd zullen zijn op de extreem linkse en extreem rechtse kanten van het politieke continuüm (*verwachting 1*).

Een bekende uitspraak is dat je geen hart hebt als je jong bent en niet links stemt, terwijl niet rechts stemmen op latere leeftijd te wijten zou zijn aan een gebrek aan hersens. Deze wijsheid ten spijt vindt Need (1995) geen significant verschil voor leeftijdsgroepen op het links-rechts-continuüm. Van Holsteyn en Irwin (1992) vinden echter wel een samenhang. Van diegenen die jonger zijn dan 25 jaar noemt slechts 16% zich rechts, terwijl dit bij de 65-plussers 37% is. Bij de personen die zich links noemen, zijn de leeftijdsgroepen evenwichtiger verdeeld, maar er is nog steeds een oververtegenwoordiging te zien van personen onder de 45 jaar. Vandaar vermoeden we dat jongeren vaker extreem links zijn dan ouderen (*verwachting 2*).

In de sociologie worden vaak duidelijke verschillen gevonden tussen hoog- en laagopgeleiden. Het is echter theoretisch lastig concrete verwachtingen aangaande opleidingsniveau op te stellen als het gaat om extreem links. Een associatie bij traditioneel (socialistisch) links is de arbeidersklasse, die veelal weinig opleiding heeft genoten. Aan de andere kant is er bij de linkse postmaterialisten een associatie met hoogopgeleiden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er geen duidelijke relatie te bespeuren is tussen opleidingsniveau en links-rechts-oriëntatie (Van Holsteyn & Irwin, 1992). Voor Nederland concludeert ook Middendorp (1978) dat opleidingsniveau geen effect heeft op links-rechts-ideologieën. Vandaar dat we geen concrete verwachting formuleren over het effect van opleidingsniveau op links-rechts-plaatsing.

Van de Werfhorst en Kraaykamp (2000) tonen echter aan dat als gevolg van de onderwijsexpansie, opleidingsrichting een belangrijk stratificatiecriterium in Westerse landen is geworden. De auteurs laten tevens zien dat economisch geschoolden veelal op rechtse partijen stemmen, en dat technisch geschoolden er een conservatievere houding op na houden. Van

personen met een hoog aandeel aan culturele hulpbronnen in hun opleiding zou dan, conform het werk van Bourdieu (1979), verwacht mogen worden dat zij meer naar linkse partijen neigen. De verwachting luidt daarom dat mensen met veel culturele en weinig economische hulpbronnen relatief vaak extreem links zijn (*verwachting 3*).

Er is een duidelijke voorkeur te zien voor linkse partijen in de arbeidersklasse, en ook zijn er minder arbeiders die zichzelf als rechts zien dan mensen uit hogere klassen (Van Holsteyn & Irwin, 1992). Ook Lipset (1983) ziet onder linkse stemmers voornamelijk handarbeiders, en Rose (1974) concludeert dat hogere economische klassen in Nederland veelal non-socialistische, liberale partijen steunen, en de lagere klassen socialistische partijen. We verwachten daarom dat personen met een lage beroepsstatus relatief vaak extreem links zullen zijn (*verwachting 4*). Echter, een algemeen levend idee is dat extreme ideeën het meest leven onder jongeren, studenten, kunstenaars en werklozen. Daarbij komt dat het zich actief inspannen voor een (extreem linkse) organisatie de nodige hulpbronnen kost op het gebied van tijd, zodat we ook verwachten dat mensen die niet werken (zonder beroepsstatus) vaker extreem links zijn dan mensen die wel werken (*verwachting 5*).

In Nederland zijn religieuze personen over het algemeen rechtser georiënteerd dan niet-religieuze (Need, 1995). Ook de mate van kerkelijkheid lijkt daarom van belang: hoe frequenter het kerkbezoek van iemand, hoe rechtser deze georiënteerd is (Van Holsteyn & Irwin 1992). Voor extreem links is de kerk meestal taboe. Marx noemde religie al het opium van het volk, en in 'rood linkse' kringen heeft religie weinig aantrekkingskracht. Daarom verwachten we ook dat onkerkelijken vaker extreem links zijn dan kerkelijke personen (*verwachting 6*).

Het zal niet verwonderlijk zijn dat extreem linkse personen vooral op linkse partijen stemmen. Echter, in Nederland zijn alleen partijen zoals de NCPN en de Partij voor de Dieren in de uiterst linkse marge van het politieke spectrum te plaatsen. Daarom kan het zo zijn dat men het politieke aanbod niet toereikend vindt, en niet of blanco stemt. Bij de verkiezingen van 2002 werd er in Amsterdamse (anarchistische) krakerskringen bijvoorbeeld opgeroepen om niet te gaan stemmen. We verwachten dan ook dat zij vaker niet, of blanco, gaan stemmen bij landelijke verkiezingen (*verwachting 7*).

Een extreme politieke voorkeur komt wellicht niet alleen voort uit bovenstaande sociale factoren, maar kan ook een kwestie van interesse zijn. Het innemen van een extremer standpunt is daarom ook vaak gekoppeld aan een grotere belangstelling voor een onderwerp. Anker, van Holsteyn, Niemoller en Tillie (1992) toonden aan dat mensen die links stemmen het partijprogramma als een belangrijker reden zien om te stemmen dan stemmers op rechtser partijen. We gaan daarom ook na of personen die geïnteresseerd zijn in de politiek ook relatief vaak extreem links zijn (*verwachting 8*).

5.2 Ouderlijke achtergronden van extreem linkse personen

Binnen de sociologie is het belang van omgevingsinvloeden gedurende de formatieve jaren regelmatig aangetoond. Zo laat Need (1995) via een multi-niveau-analyse zien dat politieke voorkeuren voor zeventig procent te duiden zijn met persoonlijke kenmerken en voor dertig

procent met familiekenmerken. Inglehart (1990) stelt dat op het gebied van postmaterialistische waarden personen gevoelig zijn gedurende hun formatieve jaren. Het is interessant te zien of deze socialisatiehypothese ook van toepassing zijn op extreem links.

Van der Werfhorst en Kraaykamp (2000) concluderen dat opleidingsrichting een relevante indicator kan zijn voor stemgedrag. Gezien het algemene gegeven dat voor veel personen de politieke voorkeuren overeenkomen met die van hun ouders (Need, 1997), is onze verwachting dat ook opleidingsrichting van de ouders van invloed kan zijn op het al dan niet extreem links zijn van de kinderen. Voorkeuren worden immers van ouders op kinderen overgedragen en daarbij spelen de kenmerken van ouders een belangrijke rol. Net als bij de opleidingsrichting van de respondent is onze verwachting dat zij die opgroeiden in een gezin met veel culturele en weinig economische hulpbronnen uit de opleiding relatief vaak extreem links zijn (*verwachting 9*).

Het milieu waarin iemand is opgegroeid wordt veelal bepaald door de sociale klasse van de ouders gedurende de adolescentie. Verscheidene onderzoeken hebben aangetoond dat er een belangrijk effect is van de sociale klasse van de ouders gedurende de jeugd op stemgedrag en politieke oriëntatie (De Graaf, Nieuwebeerta & Heath, 1995; Andeweg, 1982). We denken daarom dat kinderen die opgegroeid zijn bij ouders met een lage beroepsstatus later relatief vaak extreem links zijn (*verwachting 10*).

Tegelijkertijd lijkt ook de politieke voorkeur van ouders van invloed op de politieke voorkeur van hun nageslacht (Need, 1995). Afgaande op bovenstaande is de verwachting dat mensen die opgegroeid zijn met ouders die op een linkse partij stemden vaker extreem links zijn (*verwachting 11*). Ook wanneer een of beide ouder(s) lid waren van een politieke partij zal tenminste een deel van dit enthousiasme worden opgemerkt door het nageslacht. Juist in de formatieve, kneedbare, jaren kan deze politieke interesse van ouders aanstekelijk werken. Nu zijn er natuurlijk ook ouders die lid zijn van een rechtse partij. Ook dit zal zijn weerslag hebben op de politieke voorkeur van een persoon. Echter, we denken dat personen met een grotere interesse in de politiek vaker extreem links zijn dan personen met minder interesse, waardoor verwacht mag worden dat zij die opgegroeid zijn met ouders die lid zijn van een politieke partij vaker extreem links zijn (*verwachting 12*). Feitelijk nemen we echter de politieke kleur van het partijlidmaatschap niet mee in onze overweging (want die is niet beschikbaar in de FNB2000).

Een laatste verwachting is dat het kerklidmaatschap van de ouders van invloed is op iemands politieke-partijvoorkeur. In de onderzoeken van Andeweg (1982) en De Graaf, Nieuwebeerta en Heath (1995) worden significante effecten gevonden van het kerklidmaatschap van de ouders op politieke-partijvoorkeur. Onze idee is daarom dat mensen die opgegroeid zijn met ouders die onkerkelijk waren relatief vaak extreem links zijn (*verwachting 13*).

6. Onderzoeksopzet

6.1 Data

Om de sociale kenmerken van extreem linkse personen te kunnen vergelijken met die van personen die zich elders op het politieke spectrum plaatsen, is gebruikgemaakt van twee datasets: Links-Extremistische Kenmerken 2004 (LEK2004) en de Familie-enquête Nederlandse Bevolking 2000 (FNB2000).

Allereerst is in het voorjaar van 2004 een dataverzamelingsprocedure gehouden onder links-extreme personen (LEK2004). Standaard representatief onderzoek van de Nederlandse bevolking bevat immers meestal te weinig links-extreme personen om gefundeerde uitspraken te kunnen doen. De verzameling van het databestand LEK2004 had daarom specifiek tot doel personen te ondervragen waarvan verwacht mocht worden dat ze zich extreem links op een links-rechts-continuüm zouden bevinden. Een vragenlijst is, onder de noemer 'non-conventionele politieke betrokkenheid', verspreid bij een viertal organisaties en een evenement. Vragenlijsten zijn uitgezet bij de Internationale Socialisten, het platform tegen de nieuwe oorlog, het kraakpand Vrankrijk, de Anti-Fascistische Aktie (AFA) afdeling Nijmegen, en gedurende het festival Marxisme 2004. Naar de buitenparlementaire politieke organisatie Internationale Socialisten zijn 30 vragenlijsten verstuurd. Deze lijsten zijn verspreid onder leden van de afdelingen in Groningen, Utrecht en Amsterdam. Van deze 30 verstuurde vragenlijsten zijn er 12 ingevuld geretourneerd.

Tijdens een vergadering van het 'platform tegen de nieuwe oorlog' in kraakpand 'de Grote Broek' te Nijmegen op 19 april 2004 is aan de aanwezigen gevraagd de vragenlijst in te vullen, hetgeen resulteerde in 8 respondenten. 5 vragenlijsten zijn meegegeven voor andere leden. Hiervan zijn er 2 teruggekomen. Het kraakpand Vrankrijk in Amsterdam is twee keer aangedaan. Op 3 april 2004 is in de 'kraakkroeg' aan medewerkers en bezoekers gevraagd de vragenlijst in te vullen. Op 9 april is hetzelfde gedaan, met dien verstande dat dit vlak na afloop van het kraakspreekuur was. Aan het verzoek tot invullen van de vragenlijst gaven 7 medewerkers en 21 bezoekers gehoor. Bij de Anti-Fascistische Aktie zijn gedurende een filmavond 13 vragenlijsten uitgedeeld. Hierbij was de respons 85%: 11 personen vulden de lijst in en gaven die vervolgens ook terug. Op het festival Marxisme 2004, dat plaatsvond van 23 tot 25 april, zijn op 25 april 49 vragenlijsten uitgedeeld die tussen de activiteiten door werden ingevuld. Aan het eind van de dag waren er daar 35 van geretourneerd. Uiteindelijk zijn er in LEK2004 146 vragenlijsten uitgezet. Hiervan zijn er 96 geretourneerd, hetgeen een respons van 66% betekent. Een overzicht van de respons is te vinden in tabel 1.

Als vergelijkend datamateriaal voor de personen met een links-extreme voorkeur is gebruikgemaakt van de Familie-enquête Nederlandse Bevolking 2000 (De Graaf, De Graaf, Kraaykamp & Ultee, 2000). Dit onderzoek bestaat uit een facetoface-interview in combinatie met een schriftelijke vragenlijst onder een aselechte groep Nederlanders tussen 18 en 70 jaar. In totaal zijn er 1561 respondenten ondervraagd (responspercentage: 41%). Het FNB2000-

Tabel 1: Responsgegevens LEK2004

Organisatie/evenement	Aantal lijsten uitgezet	Aantal lijsten retour	Responspercentage
Internationale socialisten	30	12	40
Platform tegen de nieuwe oorlog	13	10	77
Vrankrijk – medewerker	9	7	78
Vrankrijk – bezoeker	32	21	66
Marx 2004	49	35	71
AFA	13	11	85
N	146	96	66

BRON: Links Extremistische Kenmerken, 2004

onderzoek is representatief voor de Nederlandse bevolking anno 2000. In de beide datasets heeft de meting van verschillende sociale kenmerken op identieke wijze plaatsgevonden.

6.2 Meetinstrumenten

Het al dan niet extreem links zijn, staat centraal in ons onderzoek. Om te bepalen of personen extreem links zijn, is in beide onderzoeken aan respondenten gevraagd om hun politieke opvattingen te vertalen naar een positie op een tienpuntsschaal. Indien een persoon een antwoord op de vraag naar links-rechts-plaatsing schuldig bleef, is hij/zij uit het onderzoek verwijderd (4,2% in LEK2004 en 10,2% in FNB2000). Respondenten die zichzelf plaatsten op een van de twee meest linkse posities op de schaal (1,2) zijn beschouwd als ‘extreem links’. Een score van 3 of 4 is gekwalificeerd als ‘links’, en een score van 5 of 6 als ‘midden’. Vanwege een zeer kleine populatie die zich extreem rechts op het politieke spectrum plaatste (9 en 10), is deze groep samengevoegd met de rechtse groep (met scores 7 en 8). Onze afhankelijke variabele kent dus vier categorieën: rechts, midden, links en extreem links. De verdeling is weergegeven in tabel 2.

Tabel 2: Frequentieverdeling links-rechts-plaatsing naar dataset (percentages)

	FNB2000	LEK2004	Totaal
Rechts	24,1	0,0	22,6
Midden	45,1	2,2	42,4
Links	27,2	18,5	26,6
Extreem links	3,6	79,3	8,3
N	1402	92	1494

BRON: Familie-enquête Nederlandse Bevolking 2000; Links Extremistische Kenmerken, 2004

Uit tabel 2 blijkt de opzet van LEK2004, namelijk een selectie van mensen met extreem linkse sympathieën, geslaagd. Bijna 80% van de ondervraagden in LEK2004 ziet zichzelf als extreem links, tegen slechts 3,6% in de FNB2000. In totaal bestaat 8,3% (N=124) van de respondenten uit extreem linkse personen, hetgeen voldoende mag worden geacht om een eerste indruk van hun sociale samenstelling te kunnen opdoen. De links-extreme respondenten uit de beide surveys verschillen op de sociale kenmerken vrijwel niet van elkaar. De respondenten uit LEK2004 zijn alleen relatief jong en vaker niet-werkend dan de links-extreme personen uit de FNB2000. Daarom is ervoor gekozen de beide groepen links-extremen gezamenlijk in de analyses te betrekken.

Allereerst onderscheiden we als onafhankelijk kenmerk het geslacht (vrouw=0; man=1), terwijl leeftijd als continu kenmerk wordt meegenomen. De hoeveelheid culturele en economische hulpbronnen verbonden met de gevolgde opleiding zijn vastgesteld aan de hand van de indeling van Van der Werfhorst en Kraaykamp (2000). Ontbrekende waarden op deze variabelen zijn vervangen door het gemiddelde (8 respondenten).

Om de beroepspositie te bepalen is gebruikgemaakt van het EGP-klassenschema. Omdat in de LEK2004-dataset ruim 60% van de respondenten student is of werkloos, voldoet de EGP-indeling niet volledig. De categorieën student en werkloos zijn derhalve toegevoegd. Uiteindelijk bestaat de variabele beroepspositie uit 5 categorieën, te weten: handarbeid (0), hoofdarbeid (1), leidinggevend (2), studierend (3) of werkloos (4). Met de onkerkelijkheid van een persoon is gemeten of iemand zichzelf als religieus beschouwt (0=niet en 1=wel).

De kenmerken van de ouders zijn op exact dezelfde wijze gemeten. Alleen de variabele waaruit blijkt dat de ouders al (1) dan niet (0) lid zijn van een politieke partij is uniek. Het stemgedrag is onderverdeeld in twee categorieën: wel (0) en niet (1) gaan stemmen. Hierbij is gevraagd naar de situatie op het tijdstip van ondervraging. De politieke interesse is gemeten met een directe vraag met vier antwoordmogelijkheden variërend tussen niet geïnteresseerd (0) en zeer geïnteresseerd (3).

Als controlevariabelen worden het opleidingsniveau van de respondent en van zijn/haar ouders meegenomen in drie categorieën. Gevraagd is naar de hoogst voltooide opleiding. Personen zonder opleiding, met alleen lagere school, lbo, huishoudschool, VBO, MAVO, ULO of MULO zijn gecodeerd als laag (0). De opleidingen HAVO, MMS, VWO, HBS of MBO zijn gecategoriseerd als middelbaar (1). Personen met een opleiding aan het HBO, een universiteit of met postacademisch onderwijs zijn tot slot ingedeeld bij de categorie hoog (2). Voor de verdelingen van de door ons gebruikte kenmerken verwijzen we naar appendix 1.

6.3 Een beschrijving van verschillen

Van de hierboven beschreven sociale en familiekenmerken worden in tabel 3 de verschillen weergegeven per politieke positie. Uit tabel 3 blijkt dat sekse per politieke positie tamelijk evenredig is verdeeld. Veel extreem linkse personen vallen onder de categorie 'jongeren' (hier jonger dan 30 jaar): 45,2% van de extreem linkse groep is jong, tegen slechts 12,7% van de niet extreem linkse groep. Ook personen met veel culturele hulpbronnen (hier het hoogste

Tabel 3: *Verschillen tussen extreem linkse en niet-extreem linkse personen naar sociale en familiekenmerken (percentages)*

	Rechts	Midden	Links	Extreem links	Niet extreem links
Man	58,3	47,8	51,3	53,2	51,4
Jongeren	12,4	10,9	15,8	45,2	12,7
Veel culturele hulpbronnen	20,7	21,6	35,2	37,1	25,3
Weinig economische hulpbronnen	30,5	36,6	29,4	36,3	33,0
Lage beroepsstatus (handarbeiders)	26,3	35,8	19,8	17,7	28,8
Werkloos	3,3	1,9	2,5	15,3	2,4
Onkerkelijk	43,5	50,9	70,9	83,1	54,9
Niet stemmen	5,0	6,8	2,8	17,7	5,2
Grote interesse in de politiek	30,5	18,3	33,2	59,7	25,6
Veel culturele hulpbronnen ouders	21,6	15,3	25,9	54,8	19,9
Weinig economische hulpbronnen ouders	32,8	42,3	31,4	16,9	36,8
Lage beroepsstatus ouders (handarbeiders)	36,4	51,3	44,2	41,1	45,5
Links stemmen ouders	21,0	33,4	47,2	65,3	34,4
Lidmaatschap politieke partij ouders	24,6	17,8	19,3	26,6	19,9
Onkerkelijkheid ouders	25,4	24,8	33,4	56,5	27,4
N	338	634	398	124	1370

BRON: Familie-enquête Nederlandse Bevolking 2000; Links Extremistische Kenmerken, 2004

kwartiel) zijn bij extreem links sterk vertegenwoordigd. Het percentage mensen met een lage beroepsstatus is bij links en extreem links lager dan bij de andere politieke posities. Onder extreem links is niet-werken veelvoorkomend: 15,3% van de extreem linkse personen is werkloos, tegen slechts 2,4% van niet extreem linkse personen. Ook is de extreem linkse groep aanzienlijk meer gesecculariseerd dan de andere groepen. Het percentage van extreem links dat niet stemt (17,7%) is meer dan drie keer zo hoog als het percentage onder niet extreem linkse personen, en ruim zes keer hoger dan bij gematigd links. Verder geven extreem linkse personen met 60% het meest van de vier categorieën aan zeer geïnteresseerd te zijn in politiek.

Ouders van extreem linkse personen beschikken niet alleen over veel culturele maar ook over veel economische hulpbronnen uit onderwijs. Het percentage ouders met relatief veel culturele richtingshulpbronnen is bij extreem links bijna driemaal zo hoog als bij andere politieke plaatsingen, en het percentage ouders met weinig economische onderwijshulpbronnen is onder extreem links ruim tweemaal zo laag. Ook zijn er minder handarbeiders onder de ouders van extreem linkse personen dan bij links en de middencategorie, maar wel meer dan bij rechts. Verder steunen ouders van extreem linkse personen zelf ook relatief vaak links in de politiek. Opvallend is daarbij de dalende lijn naarmate men rechtser op het politieke continuüm komt. Deze constatering wijst sterk in de richting van een grote ouderlijke invloed op het stemgedrag van hun kinderen. Meer dan de helft van de ouders van extreem linkse personen

is onkerkelijk, tegen iets meer dan een kwart van die van personen die rechtser op het politieke spectrum staan.

7. Analyse

Om na te gaan in hoeverre de in de vorige paragraaf beschreven verschillen tussen extreem links en andere politieke posities daadwerkelijke differentiatie weerspiegelen of te wijten zijn aan onderlinge samenhang tussen de onafhankelijke kenmerken maken we gebruik van een multinomiale logistische regressieanalyse. In de hierop volgende tabel zijn de gepresenteerde coëfficiënten te interpreteren als de toe- of afname (als de coëfficiënt respectievelijk groter of kleiner dan 1 is) van de kansverhoudingen (odds ratio) op extreem links zijn bij het toenemen van de waarde op de onafhankelijke variabele. In de tabel worden coëfficiënten gepresenteerd als $1/E_p$ (B). Hierdoor duidt een getal groter dan 1 op een toename van de kansverhouding op extreem links zijn. In model 1 van de vergelijking tussen rechts en extreem links in tabel 4 is bijvoorbeeld te zien dat ten opzichte van rechts de kansverhouding op extreem links zijn toeneemt met een factor 1,155 (15,5%) wanneer de ouders een hoge opleiding hebben genoten. In tabel 4 introduceren we de variabelen zoveel mogelijk in hun logische causale volgorde. In model 1 kijken we naar de invloed van de ouderlijke kenmerken, terwijl in model 2 persoonlijke kenmerken worden toegevoegd.

Uit tabel 4 blijkt dat het opleidingsniveau van de ouders een grote rol speelt bij de kansverhouding om extreem links te zijn. In model 1 geldt voor de vergelijking van links-extreem met alle andere groepen dat de kansverhouding om extreem links te zijn toenemen naarmate ouders hoger zijn opgeleid. Wanneer we in model 2 de sociale kenmerken toevoegen, worden deze opleidingseffecten deels geïnterpreteerd. Hetzelfde geldt voor de invloed van de culturele opleidingsrichting van de ouders: wanneer ouders veel culturele hulpbronnen hebben vergaard in de opleiding verhoogt dit de kansverhouding om extreem links te zijn. Voor economische hulpbronnen lijkt dit andersom te werken, maar hier zijn de effecten op de kansverhoudingen niet significant. In vergelijking met de groep die zich rechts op het politieke spectrum positioneert, speelt de beroepsstatus van de ouders een belangrijke rol voor het al dan niet extreem links zijn: een hoge beroepspositie van ouders (leidinggevend) verkleint de kansverhouding voor hun kinderen significant om extreem links te zijn, specifiek in vergelijking met de contrastgroep politiek rechts.

Op politiek vlak verhoogt het ouderlijk lidmaatschap van een politieke partij de kansverhouding om extreem links te zijn. Dit is echter alleen significant in de vergelijking van de middencategorie en extreem links. Wanneer ouders links stemmen vergroot dit de kansen voor het nageslacht extreem links te zijn wel overduidelijk, waarbij de kansverhoudingen groter zijn naarmate men verder rechts op het politieke spectrum komt. Voor kinderen van onkerkelijke ouders ten slotte geldt dat zij een relatief grotere kans hebben extreem-links te zijn, met name in vergelijking met een gematigd linkse en middenpositie.

Tabel 4: Multinomiale regressieanalyse – extreem links ten opzichte van rechts, midden en links verklaard door ouderlijke achtergronden (model 1) en sociale kenmerken (model 2)

	Rechts - Extreem links 1/Exp (B)		Midden – Extreem links 1/Exp (B)		Links – Extreem links 1/Exp (B)	
	Model 1	Model 2	Model 1	Model 2	Model 1	Model 2
	Ouderlijke achtergronden					
Opleiding ouders	1,155 **	1,056	1,259 **	1,135 *	1,111 *	1,059
Culturele opleidingsrichting ouders	1,776 **	1,252	2,024 **	1,379	1,479 *	1,164
Econ. opleidingsrichting ouders	0,901	0,949	0,745	0,788	1,171	1,188
EGP ouders (referentie=handarbeiders) ^a						
Hoofdarbeiders	0,565	0,503 *	0,779	0,678	0,723	0,654
Leidinggevenden	0,526 *	0,475 *	0,666	0,592	0,583	0,583
Lidmaatschap politieke partij ouders	1,337	1,377	1,748 *	1,757	1,631	1,618
Stemgedrag ouders (referentie=rechts)						
Links	6,173 **	4,292 **	2,551 **	1,976 *	1,748 *	1,420
Onbekend	2,326 *	1,805	1,026	0,898	1,869	1,410
Onkerkelijkheid ouders	1,332	0,962	2,058 **	1,656	1,664 *	1,587
Sociale kenmerken						
Opleiding		1,224 **		1,235 **		1,120 *
Culturele opleidingsrichting		1,287		1,098		0,835
Economische opleidingsrichting		0,408 **		0,461 **		0,557 *
Beroepsstatus (referentie=handarbeiders)						
Hoofdarbeiders		0,704		0,671		0,741
Leidinggevenden		0,562		0,791		0,455 *
Studenten		4,587 *		3,106 *		2,475
Werklozen		4,926 **		10,638 **		4,673 **
Onkerkelijkheid		2,825 **		2,198 *		1,099
Interesse in de politiek		2,247 **		2,857 **		2,012 **
Niet stemmen		4,739 **		5,208 **		7,752 **
Controlevariabelen						
Man	0,804	0,613	1,266	0,984	1,094	0,878
Leeftijd	0,972 **	0,986	0,976 *	2,198	0,980 *	0,991
N	1494	1494				
Nagelkerke pseudo-R ²	0,194	0,351				

* p<0,05 **p<0,01

^a De dummy 'geen werk ouders' is in geen van de modellen significant

BRON: Familie-enquête Nederlandse Bevolking 2000; Links Extremistische Kenmerken, 2004

Bij toevoeging van de sociale kenmerken neemt de verklaringskracht aanzienlijk toe: van 19,4% in model 1 naar 35,1% in model 2. Het eigen opleidingsniveau blijkt een belangrijke voorspeller van de kansverhouding al dan niet extreem links te zijn; hoe hoger een persoon is

opgeleid, des te hoger de kansverhouding is om links-extreem te zijn, met name in vergelijking tot een middenpositie en politiek rechts. Veel economische hulpbronnen in een gevolgte opleiding verkleinen de odds ratio; deze personen vindt men blijkbaar relatief weinig onder personen met een links-extreme zelfplaatsing. Verder geldt dat werklozen, mensen met een grote interesse in de politiek en personen die niet stemmen hun kansverhoudingen om extreem links te zijn, zien toenemen. In een vergelijking met de categorie politiek gematigd links verkleint een hogere beroepsstatus (leidinggevend) de kansverhouding op extreem links zijn; personen die in hun beroep veel verantwoordelijkheid dragen, hebben een kleinere kans tot de groep links-extremen te behoren. Tegelijkertijd is de odds ratio voor studeren in de modellen voor de contrasten rechts en politiek midden significant, hetgeen impliceert dat we studenten relatief vaak in linkse kringen aantreffen. Ten slotte hebben onkerkelijken een verhoogde kansverhouding om extreem links te zijn; dit met name in vergelijking tot de politiek rechtse en middengroepen.

Over het algemeen zijn de contrasten tussen extreem links en gematigd links, midden of rechts het grootst, naarmate de groepen verder van elkaar verwijderd zijn op het links-rechts-continuüm. Een uitzondering hierop vormen de werklozen en de mensen die niet of blanco stemmen. Voor werklozen is de kansverhouding om extreem links te zijn aanzienlijk groter vergeleken met de middencategorie dan voor diegenen die zich links of rechts op het politieke spectrum plaatsen. Voor de niet-stemmers geldt dat de kansverhouding om extreem links te zijn toeneemt wanneer de vergeleken groepen dichter bij elkaar liggen op het politieke spectrum. Dit zou impliceren dat gematigd linkse personen vaker stemmen dan mensen die zich midden en rechts op het politieke spectrum plaatsen, en dat extreem linkse personen in vergelijking met alle groepen het vaakst niet of blanco stemmen.

8. Conclusie en discussie

In dit artikel is gepoogd de sociale kenmerken van extreem links in Nederland in kaart te brengen. De extreem linkse groep is de afgelopen jaren steeds meer in de belangstelling komen te staan en kwantitatief onderzoek op dit gebied is schaars. Ons onderzoek richt zich daarom op de sociale kenmerken en ouderlijke achtergronden van extreem linkse personen en hoe zich deze verhouden tot de rest van de bevolking. Hiervoor is gebruikgemaakt van zelf verzamelde data binnen links-extreme kringen (LEK2004) en representatieve data over de Nederlandse bevolking (FNB2000).

Allereerst kwam de vraag naar voren wat de sociale kenmerken zijn van extreem linkse personen en hoe deze zich onderscheiden van mensen die zich gematigd links, in het midden en rechts op het politieke spectrum bevinden. Een antwoord op deze vraag is dat mensen met een hoge opleiding, met weinig economische hulpbronnen in de opleiding, studenten, werklozen en onkerkelijken een grotere kans hebben om extreem links te zijn dan mensen die deze eigenschappen niet bezitten. Op politiek vlak kunnen niet of blanco stemmen en een bovengemiddelde interesse in de politiek de kansverhoudingen richting extreem links beïnvloeden. De

tweede onderzoeksvraag richtte zich op de ouderlijke achtergronden van extreem linkse personen. Ouders met veel culturele richtingshulpbronnen, ouders die links stemden en ouders die onkerkelijk zijn vergroten de kansverhouding voor het nageslacht op extreem links zijn.

In dit onderzoek is een verkennende stap gemaakt in het nog prille veld van onderzoek naar extreem links in Nederland. Naar aanleiding van de resultaten uit ons artikel willen we enkele suggesties doen, die wellicht kunnen bijdragen aan de voortgang van dergelijk onderzoek. Allereerst is er het punt van de heterogeniteit van de groep extreem linkse personen op het gebied van economisch, materieel en reformistisch, en respectievelijk rood, groen, en cultureel links. De gebruikte gestandaardiseerde vragenlijst bood niet altijd de mogelijkheid tot voldoende nuance in dezen. In toekomstig onderzoek is het aan te raden meer unieke vragen te introduceren die specifiek toegespitst zijn op de verschillen binnen het extreem linkse gedachtegoed.

Ten tweede is het onderzoek uit te breiden naar leefstijlen. Een vermoeden dat niet alleen gerezen is uit de analyse van de data, maar ook uit gesprekken en ervaringen gedurende de dataverzameling is dat een verklaring van het extreem links zijn in het algemeen en het actief zijn in onconventionele politieke participatie in het bijzonder ligt op het gebied van groeps-gedrag. Een indicatie voor hecht groeps-gedrag zou te vinden kunnen zijn in een bepaald leefstijlpatroon dat extreem links misschien kenmerkt. Nader onderzoek met vragen over groeps-gedrag en groepsactie, alsmede een duidelijker onderscheid tussen het economische en het culturele extreem links behoort tot de aanbevelingen.

Ten derde zou hierbij aansluitend onderzocht kunnen worden waarom bepaalde mensen zich wel en anderen zich niet actief inzetten voor een 'betere wereld'. De ideologieën die extreem links nastreeft, worden in principe door menigeen onderschreven. Het is daarom interessant na te gaan waarom bepaalde mensen over de grens gaan en een extreem linkse activist worden.

Noot

1. Dit artikel is een bewerking van de afstudeerscriptie van de eerste auteur. Gerbert Kraaykamp is als Universitair Hoofddocent verbonden aan de Sectie Sociologie van de Radboud Universiteit Nijmegen. Correspondentie richten aan Dr. G.

Kraaykamp, Sectie Sociologie, Radboud Universiteit Nijmegen, Postbus 9104, 6500 HE, Nijmegen (e-mail: G.Kraaykamp@maw.ru.nl, website: <http://oase.uci.ru.nl/~gerbertk/>).

Literatuur

- Andeweg, R.B. (1982). *Dutch voters adrift, on explanations of electoral change (1963-1977)*. Katwijk aan Zee: Andeweg.
- Anker, H., Holsteyn, J.J.M. van, Niemoller, B. & Tillie, J.N. (1992). Politieke voorkeur. In J.J.M. van Holsteyn & G.A. Irwin (red.). *De Nederlandse kiezer 1989*, (p. 177-250). Amsterdam: Steinmetzarchief/SWIDOC/SKON.

- Banning, W. & Woldring, H.E.S. (1993). *Hedendaagse sociale bewegingen*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Bourdieu, P. (1979) [1984]. *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Bovens, M, Pellikaan, H & Trappenburg, M (1998). *Nieuwe tegenstellingen in de Nederlandse politiek*. Amsterdam: Boom.
- Dalton, R.J. & Wattenberg, M.P. (1993). The not so simple act of voting. In A.W. Finifter (ed.). *Political science: the state of discipline II* (pp. 193-218). Washington: The American political science association.
- Duivenvoorden, E. (2000). *Een voet tussen de deur; geschiedenis van de kraakbeweging 1964-1999*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Giddens, A. (1994). *Beyond left and right: the future of radical politics*. Cambridge: Polity Press.
- Graaf, N.D. de, Graaf, P.M. de, Kraaykamp, G. & Ultee, W. (2000), *Familie-enquête Nederlandse Bevolking 2000 (databestand)*. Nijmegen: sectie sociologie KUN.
- Graaf, N.D. de, Nieuwbeerta, P. & Heath, A. (1995). Class mobility and political preference: individual and contextual effects. *American Journal of Sociology*, 100, 997-1027 .
- Hobsbawm, E.J. (1971). *Primitive rebels: studies in archaic forms of social movement in the 19th and 20th centuries* . Manchester: Manchester University Press.
- Holsteyn, J.J.M. van & Irwin, G.A. (1992). *De Nederlandse kiezer 1989*. Amsterdam: Steinetzarchief/SWIDOC/SKON.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press.
- Jafari, P. (2001). Autoritair socialisme? *De Socialist, juni 2001*.
- Jong, J.J. de (1956). *Overheid en onderdaan*. Wageningen: N.V. Gebr. Zomer & Keunings.
- Koole, R. (1995). *Politieke partijen in Nederland*. Utrecht: het Spectrum.
- Lipschits, I. (1969). *Links en rechts in de politiek*. Meppel: Boom.
- Lipset, S.M. (1983). *Political man; the social bases of politics*. London: Heinemann.
- Middendorp, C.P. (1978). *Progressiveness and conservatism*. Den Haag: Mouton publishers.
- Middendorp, C.P. (1991). *Ideology in Dutch politics, the democratic system reconsidered 1970-1985*. Assen/Maastricht: van Gorcum.
- Need, A. (1995). De overeenkomst in politieke voorkeuren van siblings: de invloed van individuele en familiekenmerken op de politieke-partijvoorkeur. *Mens & Maatschappij*, 70, 304-320.
- Need, A. (1997). *The kindred vote*. Nijmegen: ICS.
- Robertson, D. (1993). *Dictionary of politics*. London: Penguin Books.
- Rose, R. (1974). *Electoral behavior*. New York: The Free Press.
- Runciman, W.G. (1963). *Social science and political theory*. London: Cambridge University Press.
- Werfhorst, H.G. van de & Kraaykamp, G. (2000). Culturele, economische, communicatieve en technische hulpbronnen van onderwijsrichtingen: de WK-indeling. *Mens & Maatschappij*, 75, 62-74.

Appendix 1: Verdelingskenmerken van de gebruikte variabelen

	N	Minimum	Maximum	Gemiddelde	Standaard deviatie
Rechts	1494	0	1	0,23	0,42
Midden	1494	0	1	0,42	0,49
Links	1494	0	1	0,27	0,44
Extreem links	1494	0	1	0,08	0,28
Opleiding ouders	1494	0	2	0,53	0,78
Culturele opleidingsrichting ouders	1494	1	3,56	1,74	0,70
Economische opleidingsrichting ouders	1494	1	3,41	1,64	0,60
Beroepsstatus ouders					
– handarbeiders	1494	0	1	0,44	0,50
– hoofdarbeiders	1494	0	1	0,27	0,45
– leidinggevenden	1494	0	1	0,28	0,45
Lidmaatschap politieke partij ouders	1494	0	1	0,20	0,40
Stemgedrag ouders					
– rechts	1494	0	1	0,49	0,50
– links	1494	0	1	0,37	0,48
– niet/onbekend	1494	0	1	0,14	0,35
Kerkelijkheid ouders	1494	0	1	0,29	0,45
Hoogst voltooide opleiding	1494	0	2	0,70	0,65
Culturele opleidingsrichting	1494	1	3,56	2,27	0,70
Economische opleidingsrichting	1494	0	3,41	2,11	0,66
Beroepsstatus					
– handarbeiders	1494	0	1	0,28	0,45
– hoofdarbeiders	1494	0	1	0,27	0,44
– leidinggevenden	1494	0	1	0,37	0,48
– studenten	1494	0	1	0,05	0,22
– werkloos	1494	0	1	0,03	0,18
Religie	1494	0	1	0,57	0,49
Interesse in de politiek	1494	0	4	1,98	1,06
Niet/blanco stemmen	1494	0	1	0,06	0,24
Man	1494	0	1	0,52	0,50
Leeftijd	1494	17	80	43,90	13,52

BRON: Familie-enquête Nederlandse Bevolking 2000; Links Extremistische Kenmerken, 2004